

Kongelig hesteavl i Danmark før og efter enevælden

Lisbet Lund Nielsen

Fortid og Nutid marts 1996, s. 49-74.

Under enevælden nød den danske Frederiksborghest internationalt ry, men avlen gik i forfald, og i 1840 afvikledes det kongelige stutteri. I denne artikel viser Lisbet Lund Nielsen at frederiksborgerens historie skal ses i et bredere kulturhistorisk perspektiv end den overvejende avlstekniske synsvinkel der er anlagt i den ældre litteratur. Hun fremhæver at kontinuiteten tilbage til Christian IV's tid og videre bagud var langt større end den tidligere forskning lader formode.

Lisbet Lund Nielsen, f. 1970, cand.mag. i engelsk og historie, undervisningsassistent ved Københavns Universitet, Handelshøjskolen i København, m.m.. Privatadresse: Vedersøvej 32, 2610 Rødovre.

Det kongelige stutteri på Frederiksborg var i århundreder kendt for sine fine heste. De var kongernes stolthed og meget eftertragtede ude i Europa. Litteraturen om Frederiksborgstutteriet er imidlertid lidet omfangsrig, og den er også efterhånden gammel. Der er ikke skrevet meget om det i dette århundrede, og frederiksborghesten selv er gået af mode.

Der er dog gode grunde til på ny at beskæftige sig med stutteriet. Ikke blot den at den foreliggende litteratur er af ældre dato, men først og fremmest at det skulle være muligt at råde bod på nogle af dens mangler. Den er meget mangelfuldt dokumenteret, og den giver et indtryk af hesteavlen, som uanset det har stået uantastet i to århundreder, er modent til revision. Den giver nemlig det indtryk, at der ikke var system i avlen før efter enevældens indførelse, hvor man efter sigende begyndte at avle udelukkende efter farver, og den ældre litteratur ser i det hele taget datidens handlinger ud fra den videnskabstradition, der opstod i slutningen af det 18. århundrede og udviklede sig op gennem det 19. Begrebet systematisk husdyravl med be-

stemte standarder for dyrene er nyere end stutteriet, og man fornemmer en vis nedladdenhed over for de beslutninger, der blev truffet i stutteriets vår ud fra helt andre forudsætninger.

Disse mangler skal der her søges rådet bod på, dels gennem en grundigere dokumentation af fakta, dels gennem en diskussion af påstanden om at stutteriets drift før farveavlen var primitiv og planløs. Alene når man ser på det liv kongerne førte ved de europæiske hoffer allerede før enevælden, og på hestens mere og mere ceremonielle rolle ved disse hoffer samt dens rent militære betydning, virker det urimeligt at antage, at man ikke også dengang skelede til hestens udseende – også den gang afspejlede stutteriet tidsånd og mode, det var ikke noget man sådan hovsa kom på efter 1660.

Før at belyse dette må man foretage en sammenligning, så vidt det er muligt, af tiden før og tiden efter 1660 med stutteriet som det så ud på Christian IV's tid, holdt sammen med tingenes tilstand efter enevælden blev indført. Eller med andre ord: forskellen på de tider da kongen personlig havde hånd i hanke med hvilke heste

Karel van Manders berømte rytterportæt af Christian IV fra 1640 giver bedre end mange ord fornemelse af hestens betydning for den tids standspersoner. Kongen sidder på en smuk sortbrun frederiksborghingst. Her ser man virkelig den tids idealeksteriør – en kraftig hest med rundede former, ædelt hoved og høj aktion. Men hesten var ikke kun til repræsentative formål. Slagscenen i baggrunden domineres af fremstormende rytteri der understreger hestens militære betydning. Foto Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Hillerød.

der blev brugt i stutieriet, og senere tiders stutieridirektioner og embedsmænd. Måske er det netop dette der har fået de senere fremstillinger om

stutieriet til at antage at der ikke var idé bag avlen? Det er mere tydeligt hvad målet var senere end da det var kongens personlige smag og behov der

var afgørende. Men man har til alle tider skullet bruge heste til forskellige formål i den kongelige menage, de skulle tage sig ordentligt ud, og det skulle da være underligt om man ikke på en eller anden måde prøvede at tage højde for det i avlen.

Der er som sagt langt mellem værkerne om stutieret, og mange af oplysningerne her er stykket sammen fra værker der dybest set slet ikke handler om kongelig hesteavl. De få bøger der eksisterer, er Erik Nissen Viborgs *Bidrag til en historisk Udsigt over Danmarks Hesteavl*, udgivet år 1800; F.V.A. Proschs *Frederiksborg Stutteri* fra 1866; og endelig Jens Jensens *Det Kongelige Frederiksborgske Stutteri* fra 1910.

For at begynde med Viborg, så var han selv tilknyttet stutieret – hans bog er skrevet på opfordring af stutieridirektionen, og han blev i 1801 leder af Veterinær- og Landbohøjskolen og sekretær i stutieriets ledelse. Her er altså tale om en direkte impliceret der havde adgang til alle arkiver, og som har haft sine egne erfaringer og meninger at bygge på. Hans fremstilling af stutieret op til omkring 1700 er ganske grundig, om end man må undvære den moderne historikers grundige dokumentation – Viborg var et barn af sin tid og i øvrigt ikke historiker, men veterinær. Men jo nærmere han kommer sin egen tid, jo mere vag bliver hans fremstilling: der har været indflydelsesrige nulevende personer at tage hensyn til, og han har villet forsvare den linie han selv var fortaler for i driften af stutieret. Viborg havde studeret krydsningslære i Frankrig og mente at krydsninger var vejen frem for den i hans tid skrantende hestebestand. Det var foregået før i tiden, mente han, og det kan måske forklare hans til tider ret begejstrede omtale af tiden før 1660 – han så den som en slags tilbagevenden til naturen. Man kan således diskutere hvor meget Vi-

borg egentlig har haft ud af at have adgang til arkivmateriale om stutieret, men trods alt er hans fremstilling ganske nyttig, hvis man er sig dens svagheder bevidst.

En der har haft nytte af Viborg, er F.V.A. Prosch, der har baseret sin *Frederiksborg Stutteri* fra 1866 meget på forgængeren. I sagens natur når han lidt længere op i tiden, men i det store og hele er hans gennemgang af stutieriets historie kortfattet og nærmest kursorisk sammenlignet med Viborgs. Der er dog en vis meningsforskel i forhold til Viborg, for Prosch ser ikke negativt på farveavl. Helt anderledes nyttig er dog Proschs *Uddrag af Frederiksborg Stutteris Aarbøger* fra 1856, hvor han har gjort det tunge arbejde med at tyde de gamle håndskrevne papirer, så de er lette at gå til.

Jens Jensens *Det Kongelige Frederiksborgske Stutteri* fra 1910 er nok det grundigste værk, og Jensen går i rette med Viborg, som han sine steder nærmest omtaler lidt nedladende – man aner den fjerne beskuers efterrationalisering. Hos Jensen bliver den kongelige hesteavl før enevælden stemplet som planløs eller i bedste fald drevet efter forkerte principper, den var jo uvidenskabelig. Det er en meget grundig bog, der fører stutieriets historie helt op til forfatterens samtid, om end dens opdeling af materialet lægger op til nogle gentagelser i stoffet. Men Jensens historiske gennemgang er baseret på Viborg og Prosch, så trods deres forskelligheder er de tre værker alligevel meget ens – og de lider alle tre under dunkle eller manglende henvisninger.

Disse er altså de tre fremstillinger der findes om stutieriets historie, og i sagens natur har de også haft stor indflydelse på dette arbejde. Der er ikke nogen vej uden om Viborg, Prosch og Jensen. Alle øvrige oplysninger må man pusle sig til rundt omkring. Helt uundværlig er Georg Friedrich von

Titelbladet til Georg Friedrich von Löhneysens *Della Cavalleria* fra 1609. Löhneysen var noget af en perfektionist, og bogen er formentlig et af de fornemste tryk fra 1600-tallet. Størstedelen af oplaget gik tabt da Löhneysens slot blev brændt ned under Trediveårskrigen, og bogen er nu meget sjælden. Tidens interesse for hestens farve – dens »complexion« – fremgår allerede af titelbladet. På billedet nederst på titelbladet tiltaler dressøren fem heste med ordene: »Jeg står her og ser Jer an på Jeres gestalt og complexion, og hvad jeg fra nu af vil lære Jer, derved vil Jeres ry og dyd forøges.« Foto Det Kongelige Bibliotek.

Löhneysens *Della Cavalleria*, trykt på hans eget trykkeri i Rembling i 1609. Der får man datidens syn på etik, heste, ryttere og ridning, og med sin grundige forklaring ned i mindste detalje af sine emner giver den mening til mange af de ellers besynderlige udsagn og forestillinger man støder på i de gamle dokumenter.

Endelig er der alle de trykte såvel som utrykte dokumenter der har relation til stuttriet. For at starte med de sidste, så er der de gamle stodbøger fra Christian IV's tid. De er at finde i papirer fra Danske Kancelli, Stutterisager.¹ Lignende optegnelser for senere perioder findes i Stutterioverinspektørens arkiv for perioden 1660-ca. 1700.² Selv om fortegnelserne ikke er direkte sammenlignelige, fordi hver enkelt stodemester synes at have haft sit eget bogholdersystem, kan man alligevel få meget ud af at kigge i disse dokumenter. Derudover er der et omfangsrigt trykt kildemateriale: *Kancelliets Brevbøger* (udg. C.F. Bricka m.fl., 1885 ff) og *Kongelige Kammerregnskaber fra Frederik III.s og Christian V.s tid* (udg. Emil Marquard, 1918) giver mange detaljer om forhold der har vedrørt stuttriet, og om hestenes rolle ved den tids danske hof.

Danmark – et godt hesteland

Man kan ikke tale om egentlige stuttrier i moderne forstand før reformationen, men man aner at der var gode forudsætninger for det kongelige stutteri på Frederiksborg i form af en tradition for hesteopdræt der går tilbage til middelalderen. Fra udenlandske kilder såsom den tyske munk Arnold af Lübecks verdenskrønike fra slutningen af 1100-tallet ved man at danske heste var velanskrevne i Vesteuropa, så velanskrevne at de var Danmarks næststørste eksportvare efter silden.³

Danmark var altså tidligt kendt som

et godt hesteland, og der var tradition for salg og en form for opdræt. Der var mange ting der spillede ind når man skulle fastsætte prisen på en hest: alder, køn og anvendelse. Der er noget der tyder på at hestens farve havde betydning for prisen: Malmøkkøbmanden Ditlev Enbecks regnskaber fortæller at en rød hest kunne erhverves for 12 mark, en grå for 15, en brun for 20 og en sort for 30 mark,⁴ men hvordan skal man forklare dette fænomen? Moderne historikere har grundet over problemet: der har næppe, mener man, været drevet avl efter farver på dette tidspunkt, så man når kun frem til at der muligvis eksisterede idealer med hensyn til farver.⁵ Der kan selvfølgelig have været mange ydre eller indre ting ved disse heste, som regnskaberne ikke nævner noget om, og som kan forklare prisforskellen, men der er også et andet muligt svar: går man til Löhneysen, så helliger han faktisk en del af sit kapitel om køb af hest til en gennemgang af de forskellige farver og de egenskaber man mente knyttede sig til dem, og det virker rimeligt at antage at længe inden man gav sig til decideret at avle heste efter farver, så havde farven alligevel noget at skulle have sagt.

Hos Löhneysen kan man se, at der har været ganske mange forestillinger knyttet til en hests ydre: farverne hænger sammen med hestens psyke og temperament. Han deler hestene ind efter de fire temperamenter, sangvinske, koleriske, flegmatiske og melankolske, og på samme måde viser elementernes indflydelse sig hos heste af hhv. lys og mørk »Complexion«, som han kalder det.⁶ Ud af dette system kan man udlede at jo lysere hestens nuance er, jo mere temperamentsfuld og kolerisk er hesten (element: ild), jo mørkere, jo mere melankolsk (jord). Har den hvide hår i det mørke, kan de to første ting blive bedre afbalanceret, og af den grund ville mange menne-

sker gerne have stikkelhårede og skimlede heste og heste med hvide aftegninger. For røde heste gjaldt det, ligesom man troede om rødhårede mennesker, at de hørte til en særlig temperamentsfuld kategori. Löhneysen lavede ligefrem en skematisk oversigt over sammenhængen mellem farve og temperament: *Wie die innerlichen Eigenschaften der Pferde samt den Vier Elementen aus den eusserlichen Farben zu erkennen sein.*⁷

Så der har altså knyttet sig nogle bestemte forestillinger til de forskellige farver, med rødder i den antikke naturfilosofis elementlære. Ud fra dette er der basis for at farven er noget man har skelet til ved prissættelsen på heste, men højst sandsynligt sammen med andre egenskaber.

Hestens funktioner ved hoffet

For at forstå hestens rolle og det omfang hesteavl efterhånden tog, må man se på hvad de kongelige rent faktisk brugte hestene til. Det var ikke bare et simpelt spørgsmål om transport eller trækraft. Tidens idealer foreskrev noget helt andet.

Et område hvor hestene havde både praktisk og ceremoniel anvendelse, var i forbindelse med kørsel. Den tids kongelige og adelige lod sig transportere rundt i pragtfulde (og tunge) karosser, og her var det nødvendigt med prægtige og store spand. Den danske hesteavl var da også i vidt omfang leverandør af køreheste.⁸ Flere andre steder finder man udsagn der tyder på at der har været mode i kørehestenes farver længe før enevældens indførelse. På Christian IV's tid foretrak man ensfarvede heste i spandene, selv om han i sin ungdom skal have haft en noget outreret smag på kørehesteområdet. I 1610 havde han på Kronborg et spand af seks hvide heste *hvis man og rumper var farvet røde.*⁹ I Bodil Wam-

bergs Christian IV kan man læse hvordan samme Christian senere i livet harcelerer over at Fru Kirsten i januar 1630 forlod ham i en sådan hast *at fiskemesteren måtte spænde fire heste af hver sin farve for (hendes) vogn.*¹⁰ Man burde komme standsmæssigt omkring, uanset omstændighederne.

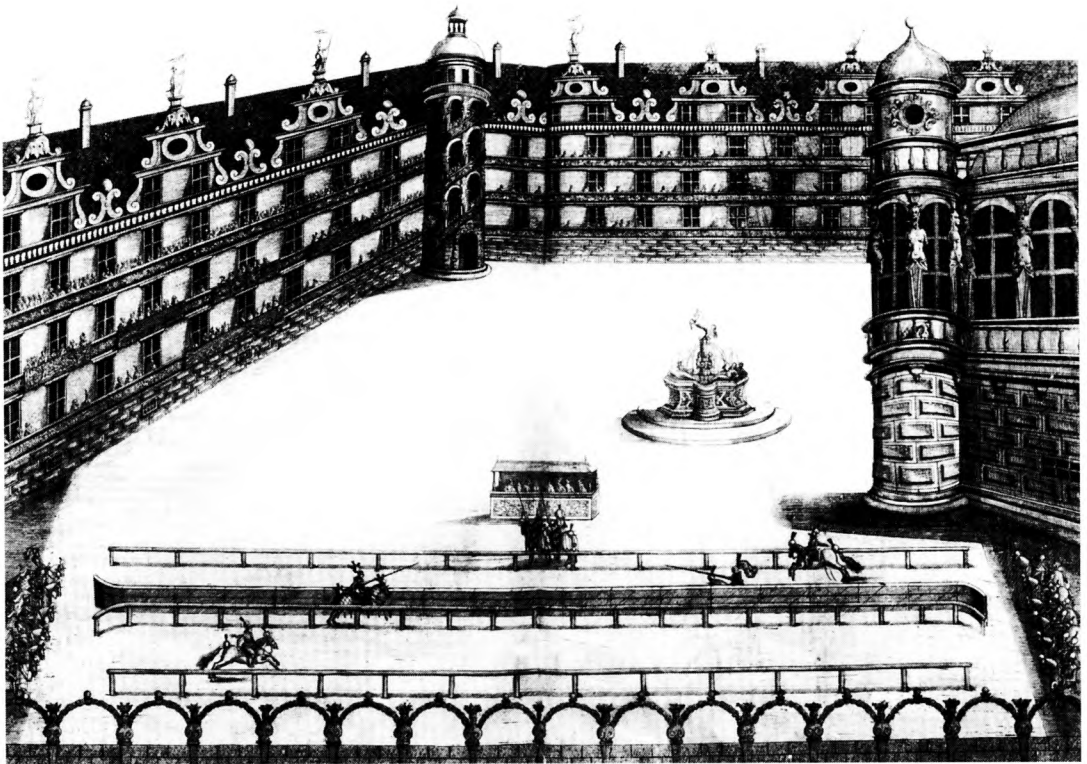
Ridning var også et område i udvikling. I renæssancen blev der grundlagt flere rideakademier; et af de mest kendte var Federico Grissonis i Napoli fra 1532.¹¹ Han udgav i 1550 en bog om skoleridning, og som alle senere af den slags værker var den henvendt til adelen.¹² Herfra spredte den nye ridestil sig ud over Europa. Grissoni og hans efterfølger Giovanni Pignatelli inspirerede andre til at følge trop, en stribe rideakademier for adel og kongelige voksede frem i Europa, og ridekunsten fik en central rolle i opdragelsen af den tids overklasse. Grissoni oplærte blandt andre franskmænden Antoine de Pluvinel, en af tidens mest berømte rideinstruktører, der havde den franske konge Louis XIII som sin elev.¹³ Fra midten af 1600-tallet opstod der således en omfattende litteratur om heste og ridning, så der efterhånden blev tale om en videnskab. De kendteste af disse værker blev skrevet af netop Pluvinel, Hertugen af Newcastle og Löhneysen.

Löhneysen fremstiller ridning som lige så vigtig som boglig lærdom, at kunne håndtere våben og begå sig på et dansegulv – og når det nu er så vigtigt, både i krig og fred, bør den samvittighedsfulde opdrager naturligvis hverve en ridelærer til sin stab af huslærere.¹⁴ Bogens første afsnit bruges da også på at opstille retningslinier for *wie sich ein Cavallier zu Hoff in allen seinen thun und leben halten soll.* Nogleordene er gudsfrygt, bøn, læsning og at lytte til de betrængte. På samme måde er den sande ridder ædel over for kvinder, tjenstvillig over for sine overordnede, tro over for sine sande og

ædle venner, ligesom han hverken bander, spiller, lyver, sladrer eller er hovmodig. Det er faktisk et helt ridderkodeks der opstilles: ridderen hedder bare en kavaler på dette tidspunkt. Sammen med sin modeprægede italienske titel har *Della Cavallaria* den tyske undertitel *Gründlicher Bericht von allem was zu der Reutterei gehörig und einem Cavallier davon zu wissen geburt*, og bogen giver også en strøm af oplysninger om hestehandel, hestetyper, den syge hest, etc. Først langt inde i værket når Löhneysen til selve ridningen.

Hovedmålet med dressurridningen var oprindeligt at træne rytterne til at kunne tackle situationer på slagmarken, hvor kontrol over hesten og evnen

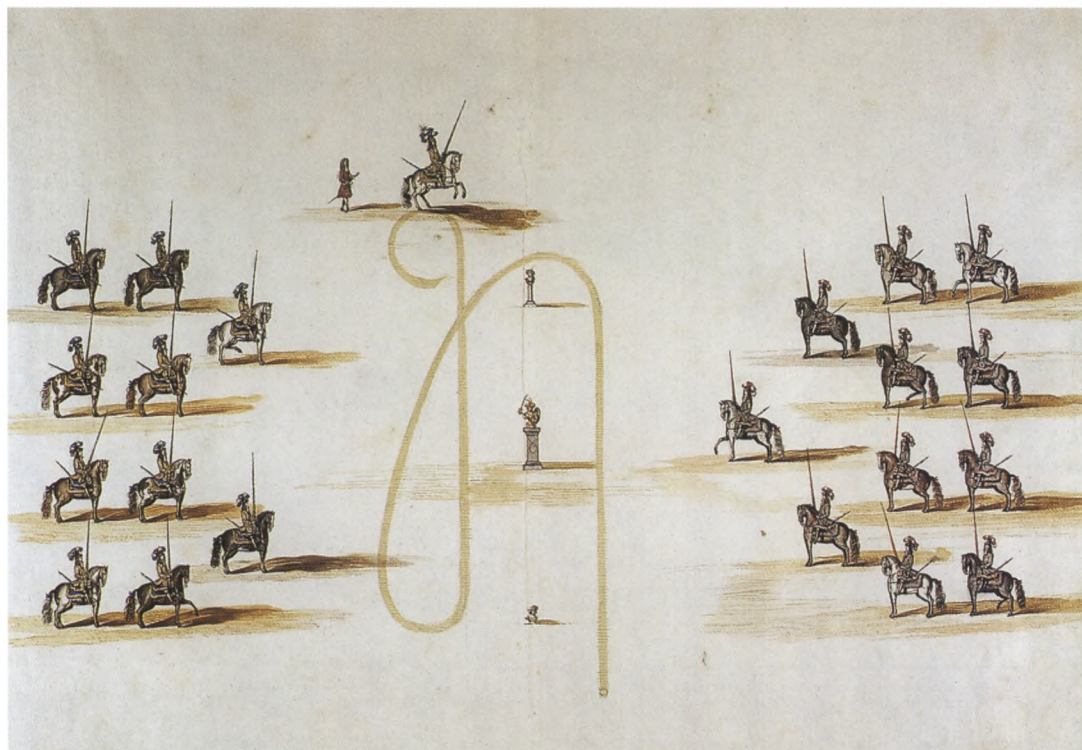
til at manøvrere og lave den høje skoles indviklede spring kunne blive én's redning i en tid hvor skydevåben var ved at fortrænge de gammeldags slag- og stikvåben. Hvis man kort skal beskrive hvad den høje skole går ud på, kan man opdele den i øvelser på jorden og øvelser over jorden, dvs. forskellige spring. Alle øvelserne kan udføres både under rytter og ved hånden, hvor rytteren fra jorden får hesten til at udføre øvelserne. Det tog lang tid at lære hesten disse ting. Et af de vigtigste redskaber var de såkaldte pilarer, efter sigende indført af ovennævnte Pluvinel: to søjler med godt en meters mellemrum, hvor man tøjrede hesten og lærte den gangarter på stedet, stolen og spring.

Selv om indførelsen af håndskydevåben fuldstændig havde ændret rytterkamp teknikken på 1500-1600-årenes slagmarker, blev traditionerne fra middelalderens turneringer længe holdt i hævd ved festlige lejligheder. På dette stik i Löhneysens *Della Cavalleria* ser man to ryttere i fuld rustning med lukket hjelm løbe dystridt med lanser. De fyrstelige tilskuere sidder i en rigt dekoreret pavillon midt på slotspladsen. Foto Det Kongelige Bibliotek.

Som man nok kan forestille sig, var det en tidskrævende proces at lære både heste og ryttere at udføre øvelserne. Der opstod rideskoler ved de europæiske hoffer, således også ved det danske. Den blev grundlagt som institution på Christiansborg i 1740, elleve år efter den Spanske Rideskole i Wien. Men allerede før denne institutionalisering fandt sted, var der beridere ved stutieriet og ved hoffet, og den kongelige rideskole eksisterede allerede i 1680, da tilridningen af de unge heste blev flyttet fra stutieriet til de kongelige stalde i København.¹⁵ Der var også tidligt ridefaciliteter ved slottet i København, og der er vidnesbyrd der tyder på at man også red skoleridning dér dengang. Allerede i 1590 kunne en rejsende tælle 52 heste i staldene i København, og han beundrede især Fre-

derik II's hvide yndlingshest, der kunne *bøje sig og danse*.¹⁶ I kongens regnskaber kan man også finde udgifter til *ridehusets reparation*, fx. i årene 1672 og 1674.¹⁷ Der optræder også udgifter til tilbehør: den 5. december 1689 *bekom staldmester Harstal til 2de pillarer, skulde i ridehusit, for forgyldning oc farfve, 30 r*.¹⁸ I forbindelse med bygningen af det nye ridehus og anlæg af ny ridebane i 1730-1740, under Frederik IV og Christian VI, må man jo også antage at det har erstattet noget allerede eksisterende. Til den nye rideskole var der knyttet en overberider, femseks beridere og et antal elever, fuldkommen som man ser det på den Spanske Rideskole i dag. Det nye anlæg blev projekteret i 1732, og ridehuset på Christiansborg er med sine omkring 74 x 192 fod større end det i Wi-

I Christian V's arkiv på Rigsarkivet er bevaret en enestående, håndtegnet og koloreret »drejebog« til en karrusel, kaldet »Combat de barrière«. Værket er formentlig kun bevaret fordi karrusellen i sidste øjeblik blev aflyst på grund af et dødsfald i kongehuset. Her ses tegningen af kvintanløbet; rytternes rute omkring kvintanfiguren midt i billedet er nøje afmærket, men proportionerne er unægtelig noget forregnede. Foto Tage Ludvigsen, Rigsarkivet.

en – faktisk er det et af de største af sin slags og naturligvis udstyret med kongeloge og gallerier.¹⁹

En stor fornøjelse i datidens overklasse var rytterlege og parader. Ved alle festlige lejligheder i kongehuset satte man forskellige hestebegivenheder i sving. Frederik II holdt fx. en stor turnering på Gammeltorv i 1559.²⁰ I forbindelse med Christian IV's kroning i 1596 var der også festligheder til hest på programmet: der var optog, turneringer og ringridning.²¹

Senere blev det moderne med de såkaldte karruseller. De begyndte gerne med et optog af de kæmpende, der var udklædt i farvestrålende mytologiske eller allegoriske kostumer. Efter optoget gennem byen var der opmarch på ridebanen, og så startede en serie af konkurrencer. Man gav points i de enkelte discipliner, også strafpoints, og det samlede resultat kunne udregnes via et indviklet system. Den første konkurrence var normalt ringridning. Også damer kunne deltage i denne sport, blot med den forskel at de som regel blev kørt i små hestevogne i stedet for at ride selv. Næste konkurrence kunne være hovedrenden: på banen opstillede man et antal kugler eller hoveder, oftest neger- eller tyrkerhoveder for at symbolisere de vantro, fjenden. Disse hoveder stod på piedestaler af forskellig højde, og efter specielle regler skulle rytteren så kappe disse hoveder af piedestalerne. Måske skulle de første tages med lanse eller rammes med kastespyd, de næste med sværd, de næste igen med pistoler, og det sidste skulle man spidde og ride afsted med på hævet kårde. I forlængelse af denne konkurrence kunne der være det såkaldte kvintanløb, hvor det gjaldt om at ramme en træfigur med sin lanse – det var om at være præcis og hurtig, ellers svingede figuren rundt og ramte rytteren i ryggen. Det egentlige karruselløb bestod i at man red to og to i en bestemt volte, den ene

havde et skjold til at forsvare sig mod den anden, der skulle prøve at ramme ham med sit kasteskyts af forgyldte gipskugler. Man sluttede af med hesteballet, hvor beridere fra rideskolen red kvadrille med øvelser fra den høje skole, ledsaget af musik. Så nåede man frem til præmieuddeling og anden festivitas.²² Disse arrangementer var moderne ved hofferne i hele Europa, det var god og flot underholdning. Place du Carrousel i Paris minder ved sit navn om en karrusel organiseret af Louis XIV i 1662.

Christian VI's staldmester von Haxthausen var legendarisk for sine karruselarrangementer, og der findes omhyggelige planer for deres udførelse.²³ På samme måde optræder der også udgifter til disse arrangementer i kongens regnskaber. Tilbage i april 1680 får man et lille indblik i hvad der var forbundet med disse arrangementer, her en karrusel på Rosenborg: den 27. april: *Trompeterne, som opvarted, da carossellen holtis, 60 r. – Feltpiberne, som samme tid opvarted, 30 r.* Den 29. april optræder en anden post: *Matias Jørgensen guldsmed, som hand efter regenskab restered for de 3de skiolde, som til gevinsten på carossellen blef opsat, 108 r.* Der optræder mange lignende poster – også når kongen har tabt penge på disse fornøjelser, fx. den 23. oktober 1671: *K.M. tafte med ringrenden i ridehuset 12 r.*²⁴

Barokkens hesteideal

Hvad var det så der gjorde barokkens hestetype så speciel? Set med nutidsøjne er der tale om en anderledes kraftig hest end vi er vant til i dag. Ikke at barokkens hest var klodset, men der stilledes ikke de samme krav om hurtighed til denne hest, der så til gengæld passede ind i datidens ceremonielle rammer. Hvis man ser på barokkens idealeksteriør, er der tale om en

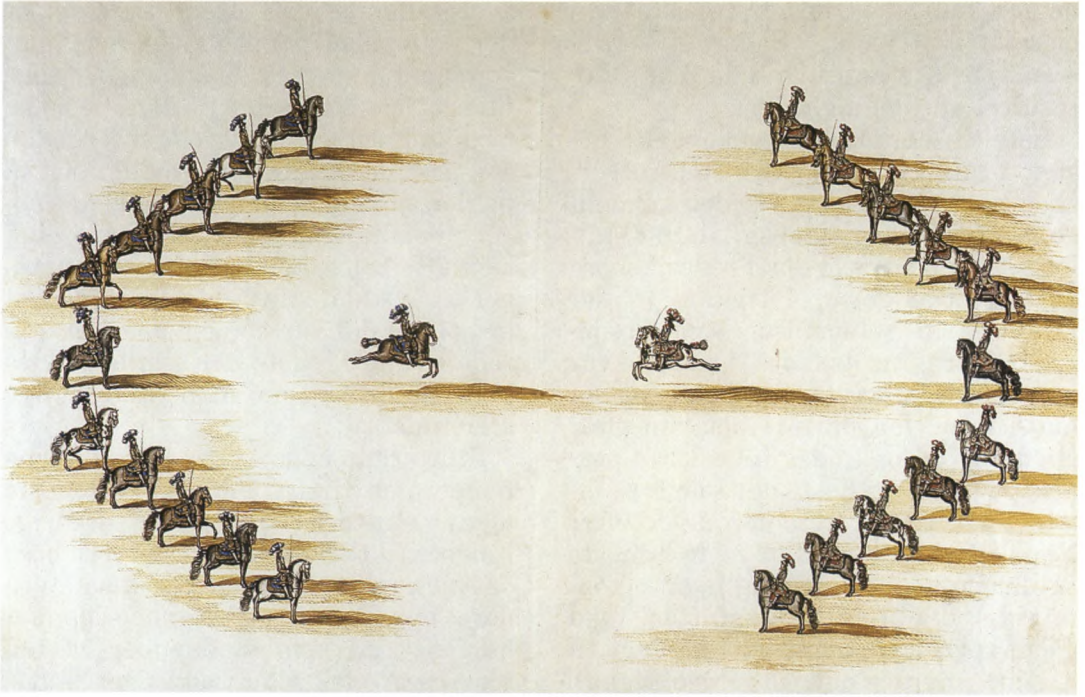

En enkelt af Christian V's frederiksborghingste er bevaret til vore dage. Det er et eksemplar som i 1683 løb strækningen fra København til Hillerød på 42 minutter... hvorefter den faldt død om. Kongen lod den udstoppe i springstilling (capriolestilling) og sætte på Kunstammeret; den findes nu ved Den Kongelige Staldetat.

kompakt hest med bred bringe og rundet kryds. Dens hals var kraftig og velrejst så den fik en knejsende holdning, hovedet ædelt og ofte med en konveks næselinie, båret næsten lodret. For at kunne udføre den høje skoles øvelser skulle den være muskuløs, fordi den under mange af dem 'siddet' på bagparten. På samme måde er dens bagben vinklet lidt anderledes end på den moderne ridehest, og en høj forbevægelse var meget eftertragtet – noget man i dag helst vil undgå, fordi det giver hesten en trippende gang på be-

kostning af den naturlige fremdrift. Men set med datidens øjne var det elegant. I det hele taget var det elegance og udseende man så på. Og når man ser på hestens funktioner i kongens hofholdning, er der ingen tvivl om at udseendet var en meget væsentlig faktor.

Denne såkaldt spanske hestetype var et symbol på pragt og rigdom. De mange adelsfolk og kongelige der er portrætterede til hest i denne periode, vidner om den prestige der lå i at eje en ædel hest – og den tids ride- og

Den udstoppede frederiksborgers capriolestilling genspejler den øvelse der er gengivet på en af siderne i Christian V's karruseldrejebog »Combat de barrière«. Foto Tage Ludvigsen, Rigsarkivet.

køreheste optræder med forgyldte beslag, broderede sadeldækkener, silke og fløjlsstrudsefjer. I en beskrivelse af en karrusel afholdt i anledning af prinsesse Louises konfirmation i april 1742 får man et tydeligt indblik i den pragt som livet ved et moderne europæisk hof skulle kunne mobilisere i rokokoen. De to kvadriller, anført af henholdsvis kongen og kronprinsen, bestod for det første af ministre og højtstående hoffolk. De bar alle køllert og bukser af rensdyrskind, kjole af fint rødt klæde med guldgalonerede opslag, der var røde for kongens hold og blå for kronprinsens. På rytternes ligeledes guldgalonerede hatte sad hvide eller blå plumager af strudsefjer. Sadel og skaberak (sadeldækken) var af rødt klæde med brede guldgaloner. Til hver rytter hørte tre lanser, to javeliner (kastespyd), to pistoler, en kårde, et skjold og tredive forgyldte lerkugler. Alle løjerne foregik i det nye ridehus på Christiansborg.²⁵

Den kongelige hesteavl på Christian IV's tid

Trods de mange vidnesbyrd om den tids pomp og pragt har det i de eksisterende danske værker om stutieret været hævdet at der indtil det 17. århundrede ikke blev drevet avl efter bestemte principper. Det ser naturligvis også lidt tilfældigt ud alt sammen set med eftertidens øjne: den blandede avl med danske og spanske heste foregik ved at man om foråret lukkede hingstene ud til hoppestoddene og lod naturen gå sin gang. Men denne strategi blev brugt over hele Europa og fungerede heldigt set med tidens øjne. Den danske hest var faktisk kendt og velrenommeret allerede omkring år 1600,²⁶ hvilket kan ses i Löhneysens beskrivelse af den danske hest. Han giver en overordentlig positiv beskrivelse af Frederiksborgeren eller den danske hest, som den kaldtes. Den var Löhneysens personlige favorit blandt

de forskellige europæiske heste han omtaler i sit værk.²⁷ Sådan et konsekvent positivt image kan da ikke være resultat af tilfældigheder?

Selv om der stadig var kongelig hesteavl rundt omkring, især på Antvorskov og i Vordingborg, var den kongelige hesteavl i begyndelsen af 1600-tallet så koncentreret på Frederiksborg og Esrum at det er Christian IV der får æren af betegnelsen som Frederiksborgstutteriets fader.²⁸ Kongen var meget interesseret i heste og på en måde forud for sin tid, idet han efter sit besøg i England i 1606 satte stor pris på engelske heste der som type ellers først vandt frem for alvor efter Napoleonskrigene. Han førte hingste og ifolede hopper med sig hjem og oprettede det engelske stutteri ved Jægerspris som siden blev henlagt til Esrum (deraf navnet Engelsvang). Mange af de engelske heste var pasgængere, en specialitet på den tid, og i fortegnelserne over afkom fra de forskellige stod kan man i marginen læse at flere af disse faldt efter en hest ved navn »den brune pasgænger«.²⁹ Disse heste var hovedsageligt brune og grå heste.

Men der var mange andre heste i stutteriet på denne tid. I Christian IV's kroningsår 1596 sendte statholderen i Nederlandene ham to spanske hingste. Fra sin bedstefar havde han fået en berømt hingst der hed Hertug Olrik. Gesandten fra Moskva, Ivanovitj, bragte også kongen nogle hingste, og navnene på flere af hingstene lader forstå at han fik mange fra sine adelsmænd: Wilde, Krabbe, Uhlfeldt, Storkansleren... selv en Just Høegh var der. Så kongen havde heste af blandet ophav i sine stod, både danske, tyrkiske, ægyptiske, polske, neapolitanske, marokkanske, engelske, pfalzburgske, lichtenbergske, schauburgske og frisiske hingste.³⁰ Eftertiden har ment at der blev drevet vild krydsningsavl fordi de udenlandske hingste ikke gav til-

fredsstillende resultater,³¹ men det er der ikke belæg for at hævde hvis man sammenligner med de optegnelser der findes fra stutteriet i den periode. Godt nok var der mange forskellige heste, men de blev holdt i stod for sig, så på den måde var der ikke tale om noget miskmask af heste. Svaret på det som eftertiden har opfattet som mangel på system, kan findes her og i det forhold at det var kongen selv der styrede hvilke hingste der skulle bruges hvor, og vidste hvad man skulle bruge afkommet til.

Stutteriets opgave var jo at forsyne hoffet med heste. Ud over køreheste afgav stutteriet hvert år fireårige hingste til tilridning på Frederiksborg og Antvorskov, hvor der var ansat beridere og stodmestre. Egnede hopper blev sat ud som stodhopper, resten blev givet væk eller solgt. Der findes kvitteringer på disse transaktioner; i april 1614 blev der på Antvorskov givet *kvittans til Lydich van Minden, kongens berider, der nu har gjort regnskab for de hopper som han efter kongens befaling har solgt i årene 1611, 1612 og 1614, og har indbetalt pengene, 1032 Dlr; i kongens eget kammer til kongen selv.*³²

Christian IV var jo en foretagsom konge, men det er karakteristisk for både ham og hans nærmeste efterkommere at de blandede sig meget i stutteriets anliggender. Christian IV rokerede om på stod og hingste, så der nu var i hvert fald fem stod samlet på Esrum: munkekoblet, det frisiske eller Korfececers kobbel, det engelske, Fændriks- og Tomlerkoblet, og ind imellem lidt flere, fx. det polske kobbel i 1612. Der var to på Frederiksborg og to på hhv. Antvorskov og Vordingborg.³³ Det var også Christian IV der indførte brændemærkning med bogstaver for de enkelte stod, så man på den måde kunne have lidt styr på hestens afstamning og ikke bare på hvem der ejede den, sådan som med den tidligere mærk-

Vonden Denischen

Gutlendischen Pommerischen vnd Schwedischen Pferden.

Die Dähnischen Pferde so jetziger zeit in des Königs gestuth fallen/ sind vermdg-
same schöne starke Pferde/ allerdings den Italienischen nicht vngleich/ als man balde an einem Dre
sinden mag/ welche Gestuth der hochlöbliche König Friederich Schrifmilder gedechtnuß an vnter
schiedlichen örtern / als zur Friederichsburg/ Anderfcho/ vnd Warneburg u. hat anrichten lassen/ die beschäler/
wie im gleichen auch etliche Studten auß Hispanien/ Italien/ Polen vnd Vngern mit grossen Vnkosten zu wegen
brachte/ wie daß nun mehr auch der mehrertheil vom Adel dieses Königreichs ihre eygene Gestuth haben/ vnd
grossen fleiß vnd kosten darauffwenden/ in deme/ das immer einer bessere vnd schönere Pferde ziehen wil/ als der
ander/ vnd so etliche mit dem Spatt nicht befaßt/ wüßte ich nicht ob ihme einer zu allem thun bessere Pferde wüñ-
schen könte.

Nach diesem folgen die Gutlendischen/ Pommerischen vnd Schwedischen Pferde/ welche in gemein einer
mittelmessigen groß vnd vntersagte Pferde sein/ sind zum täglichen gebrauch gute vermdgsame Pferde/ werden
bey grosser anfall in andere Länder verkauft vnd verführt.

Den danske hest som den er gengivet i Löhneysens Della Cavalleria. Han beskriver en hest med kapaci-
tet, et smukt og stærkt dyr, og omtaler hvordan den danske konges stutteri bliver drevet med stor flid.
Der tilflyder det mange midler for hele tiden at opdrætte bedre og smukkere heste. Löhneysen kan ikke
forestille sig nogen bedre hest til alle formål. Foto Det Kongelige Bibliotek.

ning.³⁴ Også dette tyder på at avlen langt fra var planløs.

Der kom også på anden vis mere system i opdrættet, idet der fra denne tid eksisterer fortegnelser over afkommet fra kongens forskellige stod. Fireåringerne er opgjort og beskrevet mht. farve og aftegn, og i marginen kan man læse hvilken hingst de er faldet efter, så vidt det vides.³⁵ Det er også i disse dokumenter man finder en anden ting der peger i retning af at eftertidens dom over den tids hesteavl som planløs er forkert. Det er som sagt anført hvilke hingste der blev brugt i hvilke kobler, og godt nok er der nye navne hvert år, men der er sandelig lige så mange der går igen, og det ser ikke ud til at der har været mere udskiftning end hundrede år senere, hvor man også satte hingste ind for hurtigt at smide dem ud hvis deres egenskaber ikke straks blev givet videre i næste generation. Det ser ud til at der har været tale om hovedbeskelere, det vil sige stamhingste der i en årrække bedækker i samme vænger. I perioden ca. 1607-1613 dominerede fx. en hingst ved navn *Langmantel* på Esrum. I samme periode dukker hingstene *Tomleren*, *Fænrik* og *Korfecerer* op, dem der fik opkaldt vange efter sig. *Jomfruen* er på Frederiksborg 1607-1614, og flere andre hingste går igen: den grå polak, den brune polak, den brune pasgænger, Krabbe, Lüdnov, den lille Neapolitaner, den grå og den brune ditto, osv. Disse optegnelser giver ikke anledning til at mene at hingstenes 'levetid' som beskelere var anderledes end senere.

Det er ligeledes tydeligt at der er en idé med stoddene. Man bemærker at de enkelte stods navne i de fleste tilfælde siger noget om hvilken type heste de er, fx. frisiske, polske og engelske – førstnævnte har været lidt kraftige heste til kørebrug, de andre lettere heste til jagt og ridning i det hele taget. Korfecerers stod var på den

tid et friserstod, der var polske heste i Store Dyrehave, og endelig var der kongens stod af engelske heste, hvoraf flere åbenbart var pasgængere – man har tilsyneladende haft nogle egenskaber at avle efter alt efter hvad hestene skulle bruges til.

Men ikke nok med det. Optegnelserne fra Christian IV's tid giver også oplysninger om andre kriterier, blandt andet blev der drevet en vis farveavl. På Frederiksborg var der et brunt og et gråt stod hvor hhv. Jomfruen og Lüdnov bedækkede, og der var et brunt stod på Antvorskov hvor den grå polak bedækkede – og interessant er det at der for størstedelen faktisk kom hhv. brunt og gråt afkom i disse stod. Det ses af at man i optegnelserne har givet en kort beskrivelse af alle fireåringerne.

I 1607 kunne Frederiksborg således levere 13 hingste til tilridning, som ifølge beskrivelsen stort set alle var grå og brune heste faldet efter hingstene Arenfeldt og Jomfruen. Fra Roskildegård kom tre brune efter den brune pasgænger. Fra Esrum kom fem, hovedsagelig brune, efter Sort Bille, og så kom der fire i forskellige farver fra Antvorskov efter en ikke nærmere defineret fader – i alt 25 hingste til tilridning. I 1609 blev der leveret 36. Tallet for de første to årtier af det 17. århundrede svinger mellem 25 og 40 om året. Noget kunne altså tyde på at de hingste der har fået lov at blive i avlen i årevis, har givet et godt og typefast afkom, og derfor har man ikke skiftet dem ud. Det ligner altså meget senere tiders måder at drive stutieret på, men med den forskel at det var en enkelt mand, kongen, der havde hånd i hanke med tingene, og derfor behøvede man ikke at opstille egentlige retningslinier for avlen – gennem sine instrukser til lensmænd og forpagtere sørgede kongen for at hans personlige linie blev fulgt. Hen omkring 1620 er tendensen endnu mere klar, når man

ser på de ca. 55 føl koblerne da kunne mobilisere: fra Korfecerers kobbelt i Esrum er det mest brune og sortbrune heste; det brune stod på Frederiksborg giver ikke overraskende brunt afkom, i det grå stod på Frederiksborg er der gråt og brunt afkom; Tomlerstoddet på Esrum giver brunt afkom; der er brune og grå i det engelske kobbelt på Frederiksborg, grå i Fændriks kobbelt på Esrum, og Munkestoddet på Esrum rummer diverse brune nuancer. Der er altså en klar tendens i farverne i de enkelte stod allerede på dette tidspunkt, selv om der ikke ligger en klart formuleret målsætning for stutieret i den retning.

Men de fysiske rammer for stutieret rummede ikke mulighed for fuldkommen renavl, som man ser den senere. Ud for adskillige føl i de enkelte kobler, jvf. ovennævnte fire fra Antvorskov, anføres i marginen *ingen att berette mig hvad hest (den) er fallen effter* – der har været visse af føllene i de enkelte vange hvis ophav man ikke var sikker på. Derfor er farverne ikke helt rene i stoddene. Der var nemlig visse problemer med det kæmpe løsdriftssystem som de kongelige stutierer var på det tidspunkt. Stoddene gik i deres vænger, og kun hingstene kom på stald om vinteren. Dette har ikke været uproblematisk, for indhegningen var ikke særlig god. Således udstedte kongen den 26. august 1622 en forordning, der på det strengeste forbød fremmede dyrs tilstedeværelse i vængerne – der var problemer med at undgå at bønderheste fra omegnen brød ind til hopperne, ligesom andre dyr lokkedes til af græsset på den anden side, der jo altid er grønnere. Så der laves regler: ingen præste-, borger- eller bønderhest må *...efter påske førstkommende ... løbe løs på fællede eller hos stod, medmindre den er 24 daler værd...*³⁶

Straffen var at hvis en hest uden for de tilladte rammer blev antruffet i vængerne, tilfaldt den kongen. Men i

bakspejlet kan man spørge sig selv om ikke denne indblanding af lokale heste har tilført de kongelige heste en vis robusthed og sundhed? Forordningens tilblivelse kan give endnu et fingerpeg om at man avlede efter nogle idealer i de enkelte vange. Reglerne skal ses som et forsøg på at dæmme op for det tilfældige element i avlen. Forordningen forbliver i øvrigt i kraft i generationer med ganske få ændringer. Man må have været bange for at hestene skulle blive af forkert type, siden man udstedte den.

Men også græsningen har været et problem og dermed en del af forklaringen på sådanne forordninger. I 1615 skrev kongen et åbent brev til bønderne under Frederiksborg slot angående folk, der blandede heste ind i og lod dyr græsse blandt hans stod.³⁷ Både fordi de ikke skulle blandes med hans hopper og fordi det i forvejen var svært at skaffe foder til så mange heste. Selv vængerne var ikke opdyrkede græsarealer som vi kender dem i dag. De var bare områder der ikke blev dyrket – derfor var der græs og tit også alt muligt andet, fx. skov, vandhuller, etc.³⁸ Og selv om der havde været perfekt græsning, ville det alligevel være nødvendigt med ekstra fodring i den kolde årstid. Der blev mest fodret med hø, halm og hakkelse. Der blev ikke givet meget kerne, hverken til rideheste eller til de drægtige hopper.³⁹ Især hopperne har været meget afhængige af græsning. Der skulle altså bruges en hel del stråfoder, og det var ikke meget stutieret kunne levere selv, for der hørte ikke meget jord ind under Frederiksborg der ikke på en eller anden måde blev brugt til græsning, det være sig af heste, får eller kvæg. Derfor var der høhoverti for stutieret i et temmelig stort område. Hele Frederiksborg len og på et tidspunkt også Kronborg len var involveret i at skaffe foder og vedligeholde de ydre forhold på de nordsjællandske stutierer.⁴⁰

Så man kan konstatere at forholdene ikke har været perfekte – hegnene har ikke fungeret efter hensigten, og der har været en del praktiske problemer med at få tingene til at køre. Kongen har skullet have hånd i hanke med mange ting, og det fremgår da også af Kancelliets brevbøger – de er fyldt med notater angående stutternes drift, lige fra indkøb af foder og heste til detaljer angående personalet, helt ned til drikkepenge til stalddrengene og de bønder og soldater der førte hingstene ud til hopperne om foråret.

Stutteriet efter Christian IV

Stutteriet blev efter Christian IV's død ført videre på samme måde, dog med visse modifikationer. Hans efterfølger, Frederik III, foretog nogle rokader med de otte stod som Christian IV havde efterladt. Under Frederik III fik det brune stod ved Frederiksborg navn af Dyrehavestoddet. Her gik altså dette stod, og her blev der også skjult en del hopper i Svenskekrigen.⁴¹ Det grå stod omtales ikke mere, Korfecererstoddet bliver til Kyrasserstoddet. Derudover havde Frederik III to stod ved Antvorskov og to stod ved både Nykøbing og Vordingborg. To stod, det ene af Antvorskovstoddene og det i Kyrasservangen ved Esrum, gav blåskimlede heste som man dengang benævnte ved det plattyske ord for negerhoved, nemlig morenkopper. Lens-

mand Otto Pogwisch skulle indrette vange på Frederiksborg til det formentlig nye gule stod. I denne periode var Nykøbing Len hjemfaldet til kronen, da den udvalgte prins Christians enke giftede sig igen, så man fik også to stod dér, og muligvis kom der også et nyt på Antvorskov (Engelstrup). I hvert fald var der tolv stod i alt i 1658.⁴²

Principperne bag stuttern blev der dog ikke rokket ved: der var fortsat løsdrift, og Frederik III udvalgte selv hvilke stodhingste der skulle bedække hvilke hopper. I et brev fra april 1658 instruerer han sin stodemester om hvilke hingste der skal bruges hvor: i Kyrasserstoddet skulle den sortbrune Belfato ud; den ligeledes sortbrune Rantzau til Engelskvangen, sortbrune Wolgemuth i Tomlervangen, den sorte Amico i Munkevangen, den brune Gamle Polak kom til Dyrehaven, og en sortbrun polak kom i Fændriksvang. På Antvorskov skulle den sorte Companion til Lammehaven og den skimlede Bonaventura til Engelstrupvang. I Vordingborg var endnu to sortbrune hingste, den ene ved navn Pantaleons. I Nykøbing Len stod den gule Julius samt den grå Lerchenborg.⁴³

Årene ca. 1625-1660 var ellers ikke gode for Danmark, selv om Jensen hævder at stuttern ikke tog nævneværdig skade under krigene, og at der ikke indskrænkedes mere end nødvendigheden påbød. Det sidste kan der være noget om, men det er et faktum

Udsnit af en øvelse fra Christian V's karruselbog »Combat de barrière«. Foto Tage Ludvigsen, Rigsarkivet.

at der efter svenskekrigen 1657-1660 manglede adskillige brikker i det puslespil der kort tid før havde udgjort det berømte kongelige stutteri.

Den nye stodemester på Antvorskov, Johan Ulrich, var manden der fik til opgave at lave en opgørelse over hvad der måtte være tilbage: Dyrehaven nævnes slet ikke; men i øvrigt havde den del af stutтерiet der lå i Nordsjælland, ikke lidt så stor skade. Der var 5 stodheste og 79 hopper i de fem stod på Esrum og Frederiksborg, 49 føl og 58 ungheste; 27 hopper, 14 føl og 18 ungheste på Antvorskov; i Vordingborg len var der 12 hopper, 6 føl og 11 ungheste på Lekkende, mens stoddet på Knudshoved formodedes taget af svenskerne. Det er karakteristisk at jo længere sydpå man kommer, desto værre stod det til med stutтерierne. I Nykøbing len, der havde været hårdt ramt af krigen, var der ikke meget tilbage af de to stod: tre hopper, to føl, den gule hingst Julius og et par plage.⁴⁴ Det gule stod blev nedlagt, mens Vordingborg og Dyrehaven genskabtes, så i perioden 1663-1669 havde man ti stod der kunne levere ca. 100 føl om året.⁴⁵ Umiddelbart lyder det af mange, men hvis den kongelige stald krævede 50 hingste om året bare til rideheste, så krævede det at alle hingsteføllene var egnede. Og hvad så med spandene, hvor man også foretrak hingste? Der har utvivlsomt været problemer med leverancen af heste fra de kongelige stutтерier til staldene i denne periode, men bestanden kom hurtigt på fode igen.

Ser man på de omstændigheder den danske hest befandt sig i efter svenskekrigene 1657-1660, er det bemærkelsesværdigt at en omstilling kunne lade sig gøre og det i et omfang så det signalerede indgangen til en ny glansperiode: flere af de bedste heste befandt sig i Sverige efter svenskernes plyndring af Frederiksborg, og en stor del af de resterende heste var løbet

væk i forvirringen og flakkede løse rundt i det nordsjællandske. Der var tilsyneladende ikke meget tilbage af fordums glans. Men takket være en enorm indsats og en omfattende reorganisering lykkedes det at klinke skårene.

Efter enevælden

Ifølge den ældre litteratur om stutтерiet var det i forbindelse med denne reorganisering at man gik over til at avle efter farver og delte hestene op i stammer efter kulør.⁴⁶ Modens krav slog for alvor igennem efter enevældens indførelse i 1660, og man begyndte efter fransk forbillede at opdele hestene i stod efter farver. Christian V havde besøgt solkongen Louis XIV's hof og Charles II i England og ville ikke have at forholdene i Danmark skulle stå tilbage.⁴⁷ Moden foreskrev stadig at et spand heste skulle være helt ens i farve og aftegn, og på rideheste var flotte eller eksotiske farver populære – det gjaldt om at tage sig ordentligt ud. Det var mode ved alle de europæiske hoffer. Man havde stor succes med avlsarbejdet ved det kongelige danske stutтерi, og den danske hest blev kendt i hele Europa og benyttet til forædling på andre stutтерier. Det af eftertiden mest kendte eksempel er nok hingsten Pluto der i 1765 kom til det østrigske hof og blev stamfar til en af de otte blodlinier på Lipizzanerstutтерiet.⁴⁸

Christian V førte stutтерiet ind i den ny æra. Han beskrives som en konge der var glad for parforcejagt og derudover en lidenskabelig skolerytter der daglig red flere heste trætte. Godt nok startede han sin regeringsperiode med at skære ned på stutтерiet: de to stod på Antvorskov opløstes såvel som Fændrikstoddet på Esrum (1671). De gode hopper blev overført til andre stod. Det er uvist hvorfor han gjorde det – var det et kongeligt lune eller en tiltrængt

oprydning?⁴⁹ Man kunne fristes til at slå disse to årsagsforklaringer sammen: kongens luner tilsagde ham at følge den franske mode, og for at gøre det var han nødt til at rokere på stoddene. Heldigvis var der flere farver der slog godt igennem, både de blåskimlede og de sorte, der var de mest udbredte ved det danske stutteri. De brune var heller ikke noget problem – det var de gule derimod, idet farven nok nedarvedes, men havde det med at springe generationer over. Det var også svært at avle hvide heste. Ærgerligt nok, for i denne periode var det netop moderne med lyse heste.⁵⁰ Man gjorde sig store anstrengelser for at få et stod af hvidfødte heste sammensat og prøvede ud fra et lyst stod der gik på Esrum i Krogdalsvang med skimlede, perlefarvede, hvidfødte, brogede og andre lyse hopper, og disse gik sammen med en hvid hingst som kongen havde fået fra Oldenburg. Der var nu også nogle enkelte brune hopper i stoddet, muligvis resterne fra Fændrikstoddet, men de blev efterhånden ombyttet med lyse hopper. Man brugte kun lyse hingste, ud over den hvide oldenborger var der den hvidbrogede Porcellain, den hvidtigrerede Brilliant, født på Antvorskov, og nogle hvidfødte hingste.⁵¹ Med tiden blev det dog slået sammen med det hvidgrå stod i Østrupvang.⁵² Kongen havde hvide heste, men det har været diskuteret om der ligefrem var et helt stod af dem i slutningen af 1600-tallet, sådan som Viborg hævder.⁵³ Jensen tvivler på eksistensen af det hvide stod i denne periode, men ser man i stutteriets papirer, så optræder der faktisk et hvidt stod på 18 hopper i Krogdalsvang midt i 1680'erne, og de gav 14 føl i 1684, så Jensens påstand om at disse heste næppe har givet meget afkom, holder ikke stik i denne periode⁵⁴ – at de så ikke gav hvidt afkom er en anden sag. Kun en kort overgang i denne periode eksisterede der et hvidt livspand, og det kunne tyde på at disse heste var

vanskelige at supplere op eller måske simpelthen ikke gode eller ensartede nok.

Stutteriet kom sig hurtigt oven på svenskekrigen og antog utrolige dimensioner: i 1685 var der 141 hopper omkring Frederiksborg og Esrum. De gav det år 94 føl, og derudover var der diverse ungheste, i alt små 200 stuttriheste – og tre rideheste.⁵⁵ Avlsdyrene og de unge heste blev der nemlig ikke forlangt noget arbejde af. Der gik et sort stod i Munkevang, et gult i Fændriksvang, et hvidt i Krogdalsvang, to blåskimlede i Kyrasser- og Engelskvangene, og der var et mørkebrunt Tomlerstod. Derudover var der et hvidgråt klepperstod og et sort spanierstod.⁵⁶

Trods det store antal heste havde stutteriet svært ved at klare leverancerne til de kongelige stalde. I 1698 rummede kongens livstald i København 48 rideheste og 17 *coureurs* (muligvis væddeløbsheste) og vallakker. I de to kørestalde stod tilsammen 63 heste – i parentes bemærket nævnes der ikke noget hvidt spand her, kun et gråt. I rustvognsstalden stod 32 heste, og i den lille klepperstald stod 14 dyr – i alt 174 heste på slottet i København. Det højeste antal det år var 204 heste.⁵⁷ Oven i dette havde de forskellige kongelige deres egne stalde; kronprinsen havde fx. sin egen stald. Her foreslog det ikke at stutteriet kunne levere 50-60 hingste og et par hopper om året.

På den anden side af århundredskiftet, under Frederik IV, sker der meget med stutteriet. Væsentligt er det at der fra 1719 bliver udgivet en stutteriårbog. Der kommer også flere farver til, og stutteriet udvides med et rødt stod i Skallerødvang i 1702. Samme år brugte kongen en mindre formue på at købe heste, idet han købte 16 hingste i Spanien – halvdelen af udgiften gik til transport, da hestene blev fragtet over Paris, Hamburg, Bremen og Amster-

dam for til sidst at anløbe København.⁵⁸ Det var dog ikke længe stut-teriet havde glæde af disse hingste, der i øvrigt var af varierende kvalitet. Kun ganske få nåede at blive benyttet i avlen, og flere blev givet væk i løbet af de første par år. I 1718 var der ti stod: to blåskimlede, to sorte, to sortbrune, et rødt, et gråt, et hvidt og et gult. Disse heste stod på Esrum, Østrup og Ladegården på Frederiksborg, hvor folehuse-
sene lå.⁵⁹

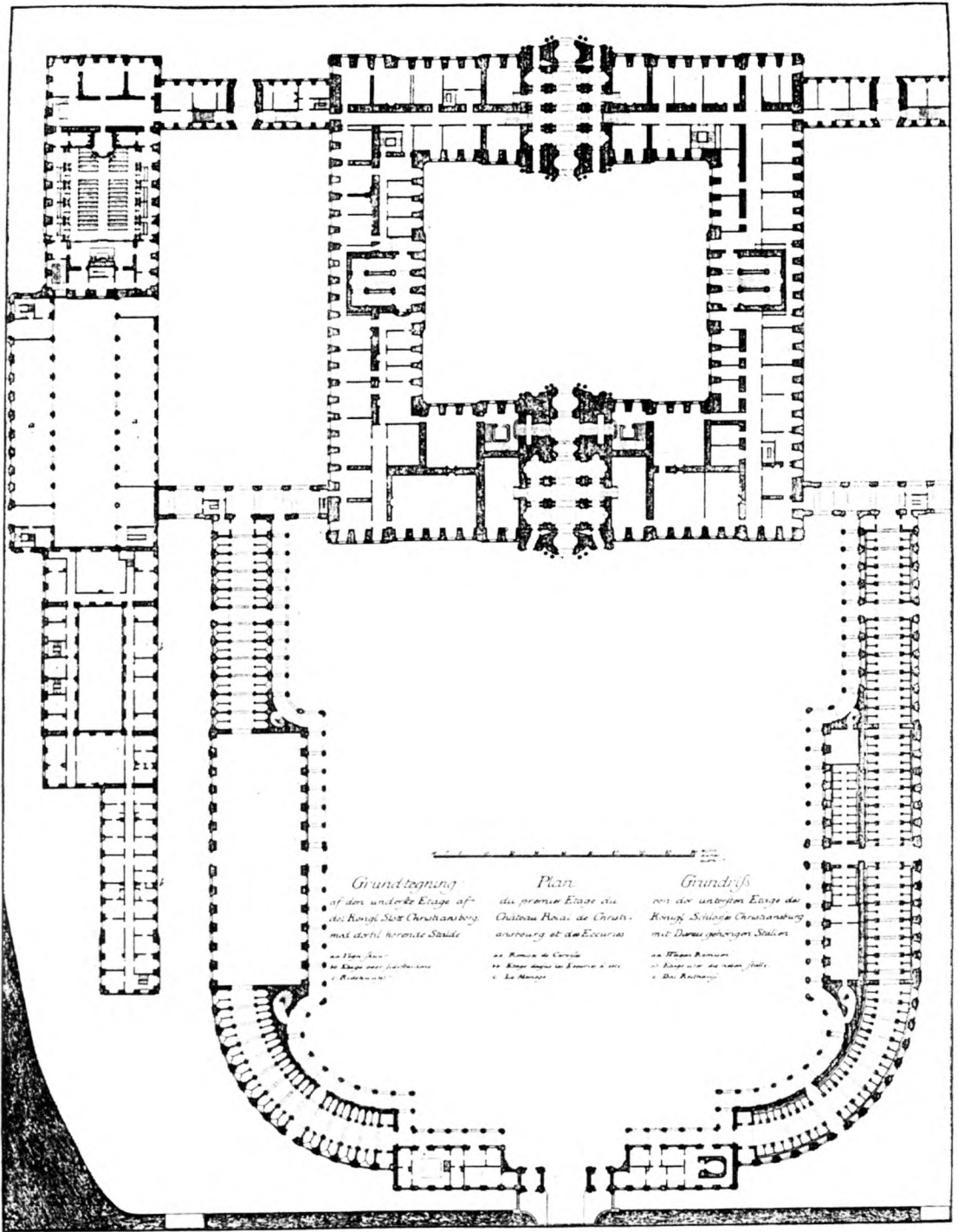
I 1741 fik stut-teriet en gul hingst, Joli; i gave fra Grev Laurvig kom den sorttigrerede Papillon, og fra Grev Ulfeldt i Wien kom en brun og to tyrkiske hingste. Tre år senere kom fem spanske hingste fra gesandten i Madrid. I perioden fra ca. 1719 til midt i 1750'erne var der ikke mindre end 18 hingste fra udlandet involveret i avlen, ikke alle lige længe,⁶⁰ fuldkommen som man altid havde brugt det. Forskellen på stut-teriets drift før og efter enevæl-
den er med andre ord ikke ligefrem iøjnefaldene et stykke ind i det 18. århundrede. Godt nok er det farverne, der styrer brugen af hingste – det var den klare målsætning – men der er stadig en lille flok stamhingste og nogle der ryger ind og ud af stoddene hvert år.

Det er karakteristisk at der blev givet mange gode heste væk. Denne flot-
hed prægede tiden og således hele kongens regeringsperiode: i 1726 gav han fx. tolv til Frankrig, deriblandt to avls-
hingste,⁶¹ og i 1734 gav han 34 heste til Louis XV (8 røde, 8 sorte og 8 sort-
brune hingste samt 9 rideheste og 'knægtheste'). Foræringerne fra de kongelige stalde nåede nye højder, så der på et år kunne forsvinde op til 150 af en bestand på 250. I 1748 gives et blåskimlet spand til den russiske kej-
serinde; året efter et blåskimlet og et sort til Hildburghausen (og det er nat-
urligvis ottespand vi taler om). I 1757 går der otte blåskimler til den franske udenrigsminister, Choiseul, samt ad-

skillige til den franske konge og de øvrige ministre, og året efter får franskmændene den samme mængde igen, osv. Fra denne side var der altså en temmelig stor afgang.⁶²

Antallet af stut-teriheste syntes alligevel at vokse og vokse. Der var efterhånden omkring 250 avlshopper for-
delt på stoddene: seks på Esrum; hvide, grå og gule stodhopper i Kostalden og på Ladegården på Frederiksborg; samme steds arbejds- og nystald rum-
mede unge heste, og føllene og de unge plage stod i føl- og folehuse på Lade-
gården. Der var ved at opstå akut pladsmangel i takt med at man var gået over til at holde flere og flere af hestene på stald. I perioden 1735-1744 leverede stut-teriet 570 heste til hoffet – det forslog dog ikke, så der måtte også købes heste til de kongelige stalde. I 1742 og 1745 opførtes fire staldbygninger på Ladegården, og de rummede det meste af hesteholdet. I samme periode fik man også endelig gjort noget effektivt ved de problemer man havde haft med vangene siden Christian IV's tid: man fik hegnet dem forsvarligt ind så der ikke kunne slippe andre heste ind til hopperne – dobbelte stengærder på godt halvanden meters højde.⁶³ Også på Christiansborg Slot kom der nye flotte stalde, og der blev plads til den udvidelse af hesteholdet et moderne hof havde brug for, i alt ca. 250 heste, hvoraf de 100 var kongelige kørehe-
ste.⁶⁴

Indtil dette tidspunkt er der ikke den store forandring i avlsprincipperne, men fra omkring 1740 var stut-teriet plaget af sygdom og kastninger.⁶⁵ Den såkaldte 'hestedød' (sandsynligvis hesteinfluenza) hærgede især på Sjælland i 1750-1760, der var stor dødelig-
hed blandt hopper og ungheste, og mange af hopperne kastede deres føl eller fik nedsat avlsevne hvis de overlevede. Det lader til at det meste af landet i denne periode var ramt af misvækst på grund af våde somre, så

Grundplan af Christiansborg Slot i 1700-tallet. Den nederste del af grundplanen rummer Ridebanen, omsluttet af de to staldfløje der ender i en krumning ind mod Marmorbroens pavilloner. Ridehuset hvor der kunne foretages indendørs øvelser, ses i den venstre (nordlige) staldfløj. Fra Den Danske Vitruvius.

den smule af høsten der kunne bjer- ges, ofte var fordærvet. Ovenpå fulgte, med naturens sans for det katastrofa- le, hårde vintre; derpå opstod den smitsomme sygdom der i visse egne næsten udryddede bestanden af heste.⁶⁶

Alt dette førte til nogle ændringer fra omkring 1759, men det førte ikke, som man ellers skulle have troet, til nogen tilgang af udenlandske avlshe- ste for at afhjælpe problemerne – man rekrutterede dem i det hjemlige op gennem 1760'erne. Men man forlod i stigende grad den gamle praksis med bare at lukke hingsten ud til hopperne om foråret og gik i stedet ind for be- dækninger af hånden – på den måde kunne man bruge flere forskellige hingste og undgå indavl.⁶⁷ Desværre havde man ikke hingste nok til denne nye praksis, og det medførte at man måtte skrue kravene ned og rekruttere avlsdyr blandt kongens spandheste. Dette har nok haft betydning for disse dyrs kvalitet – man måtte tage de hingste man kunne få.

Ser man i stutrieriets årbøger, ses dette skift i anvendelsen af hingste i stutrieriet. Op til omkring år 1760 var der adskillige beskelere der var i avlen i over tre år i træk. Især de sorte og blåskimlede stod havde de samme hingste i lange perioder. Der har åben- bart været en god nedarvningsevne i disse linier, så man lod hingstene blive i avlen, dog med den forskel fra tidlige- re at man flyttede dem rundt mellem forskellige vange. Af de mere specielle farver var der ikke så mange stam- hingste, og for de nok så omtalte hvide gjaldt det at de allerede på dette tids- punkt var delvis beslægtede. For flere af de andre farvestammer gjaldt det at de efterhånden i høj grad nedstamme- de fra de meget anvendte beskelere, li- gesom der optræder flere og flere halv- og helsøskende i årbøgerne. Så langt ser det ud som om der var mere sys- tem i planlægningen. Men man be-

mærker også at mange af de hingste der står anført, kun blev brugt et en- kelt år eller to og derefter udtagne, solgt eller kastrerede. Fra ca. 1760 bli- ver der længere og længere imellem stamhingstene, de fleste er kun i akti- on enkelte år og for det meste kun i en- kelte vange. I 1760'erne kommer der slet ingen heste udefra, og samtidig blev mange af de efterhånden få gode hingste i stutrieriet solgt. I perioden 1786-1791 forsvandt otte meget benyt- tede stutrierhingste på denne måde, og der overgik flere til de kongelige stal- de.⁶⁸

Begyndelsen til enden

Perioden under Christian VII, dvs. 1766-1808, kalder Jensen for »begyn- delsen til enden«. På dette tidspunkt havde stutrieriet så store problemer med frugtbarheden at de ikke kunne løses. Man prøvede med nye og ordne- de retningslinier for røgt og motioner- ing af avlshestene og indførte en årlig auktion med salg af hestemateriale der ikke var brugbart i stutrieriet. Men der var også ved at opstå et andet pro- blem: den traditionsrige barokhest var ved at gå af mode, og det så man først alt for sent i øjnene i Danmark. Og så var der det med pengene: det enorme stutrier kostede en formue at drive, og der kom som sagt færre og færre føl ud af anstrengelserne. I 1770 var der om- kring 700 heste i stutrieriet. På en må- de der virker helt moderne, stillede Struensee i 1770 fire spørgsmål til Rentekammeret:

1. Hvor meget koster stutrieriet årligt?
2. Hvor mange heste kan der produce- res årligt?
3. Kan forretningen bære sig når he- stene bliver solgt og ikke afgives til stalden?
4. Kan stutrieriet ikke bortforpagtes?⁶⁹

Mindst ligeså moderne var konsekvensen af Struensees forespørgsel: man nedsatte en kommission. Dette skulle efterhånden blive en standardløsning på alle problemer i driften af stut-teriet, og måske bærer disse kommissioner en del af skylden for, at det gik stut-teriet så ilde til sidst: de bestod nemlig af stutterifolk, dvs. disse mennesker skulle bedømme deres egen indsats; derfor kom der efterhånden til at foregå en del syltning i disse udvalg og kommissioner. I dette tilfælde kom den dog frem til at halvdelen af hestene på stut-teriet skulle bortsælges ved auktion for på den måde at få luget ud i bestanden. Oprydningen kom til at gå hårdest ud over følhopperne: af 213 blev der kun 84 tilbage. Af de berømte morenkopper var der kun 5; de 76 sorte svandt ind til 24, de brune gik fra 39 til 15. Men rationaliseringen gik også ud over hingstene: der var nærmest hingstenød i flere stod bagefter. Der blev afholdt en stor auktion i ridehuset på Christiansborg – med den klausul at der ikke måtte sælges til svenskerne, den gamle fjende. Første del af salget skete den 2. maj 1771, det egentlige hovedsalg skete i dagene 16.-21. august samme år. Der var mange købere, også fra udlandet, bl.a. fra det østrigske hof. Auktionen indbragte godt 31.000 rigsdaler.⁷⁰

Det er denne begivenhed der i eftertiden ses som ophavet til stut-teriets definitive deroute. Men man kan spørge sig selv om ikke udviklingen kunne være gået anderledes hvis oprydningen var blevet fulgt anderledes op. Stutteriledelsen gik nemlig aldeles ikke nye veje, men prøvede at føre tingene tilbage til deres gamle tilstand – det skulle være som det altid havde været. Man oprettede nye stod, og stut-teriet voksede hurtigt ud over de grænser kommissionen havde sat for dets omfang. Struensee selv var definitivt udelukket fra fremtidig indflydelse fra 1772 – måske derfor var det op-

lagt at give ham skylden for alle ulykkerne.

I 1776 kom en ny ledelse bestående af statsminister H.H. v. Eickstedt, som var rytterigeneral, og læge og veterinær P.C. Abildgaard; i direktionen sad også overstaldmester Scheel, overstut-termester Levetzow og generalmajor Ahlefeldt. Disse mennesker sad også i en kommission der skulle tage stilling til hvordan stut-teriet kunne tilbagevinde sin gamle berømmelse. Nu blev hestene igen sorteret, og det var meningen at der skulle købes et par hingste i Celle eller Mecklenburg til at bedække de hjemlige hopper. Nye hingste og hingsteskitter skulle sammen med den bestående hoppebestand få tingene på plads i det kongelige stut-teri igen. Man købte en lille grå holstenerhingst, Le Turc, og der blev også købt tolv mest brune hopper af forskellige stormænd. I de følgende år, 1776-1781, indkøbtes 85 hopper til de to nye ridehestestod, hjerteklepperstoddet og Christian VII's klepperstod. Det hjalp da også lidt på den ellers så skrantende frugtbarhed, men kvaliteten dalede til gengæld. Stut-teriet nærmede sig igen fordums størrelse: i midten af 1783 var der 228 følhopper i tolv stod: et blåskimlet, to sorte, et brunt, et gråt, et hvidt, to røde, et gult, et gråt og et brunt klepperstod og et vildt klepperstod. Så var der 252 unge hingste, 259 unge hopper og 32 hingste, i alt 771 heste – og så er føllene slet ikke medregnet.⁷¹

Trods alle anstrengelserne gik det atter nedad med frugtbarheden – i det hvide stod nærmede den sig faktisk nul.⁷² Hingstekøbet i Holsten havde ikke givet det forventede resultat, og den nye hoppebestand rummede kun enkelte gode moderdyr. Samtidig var bestanden plaget af snive, en meget smitsom luftvejssygdom der næsten ødelagde det røde stod i Skallerødvang – i 1789 døde ti af nitten hopper og i 1795 to af seks, selv om der i den mel-

lemmiggende periode var sat 28 nye hopper ind.⁷³ Man prøvede at indkøbe flere hingste: i 1784-1787 fik man ni nye hingste, men kun de to gav godt afkom.

På dette tidspunkt var man blevet opmærksom på faren ved den tætte indavl, og man gav sig endda til at blande stoddene. Erik Viborg kom ind i stutieriet, og da han havde studeret krydsningslære i Frankrig, blæste de nye vinde i retning af at bestanden kunne reddes ved krydsninger, og at heste fra Arabien, 'hestens vugge', skulle blandes med de danske heste. Man var nået dertil at avl efter farver blev stemplet som et onde. I 1784 skrev P.C. Abildgaard i en indstilling til en landbokommission: *Det viser sig at alle stammer der ikke forbedres ved fremmede hingste, udarter; især når man for at bevare farven holder små familier der vedligeholdes inden for sig selv.* På dette tidspunkt var der altså sket endnu en ændring i stutieriets driftspolitik.

I teorien, i det mindste, for der var grænser for den blanding man begyndte at praktisere i stoddene efter 1792: man kunne blande blåskimlede og sorte, røde med brune, men de hvide blev trods næsten fuldkommen mangel på afkom ikke rørt. Hvordan man end vendte og drejede sagen, var de hårde facts at hestenes kvalitet og frugtbarhed dalede, der manglede hingste, og den smitsomme snive hærgede bestanden. I 1796 prøvede man igen med nyindkøb, men man gik ikke nye veje for alvor. Som Jensen bemærker det: »Man ser, at Viborgs historiske kundskaber havde båret frugt, idet der valgtes polske og spanske heste, som havde været så meget benyttede under Frederik III og Christian V.«⁷⁴ Man gjorde i bund og grund som man altid havde gjort, og det betød også at man i Danmark ikke satsede helhertet på at udviklingen bar en anden vej. Ridehestestoddene var naturligvis et skridt

på vejen, og der fandtes engelske jagt- heste ved det danske hof, men der er aldrig tale om nogen helhertet omlægning.

Heller ikke en kortvarig optimisme efter spaniernes ophold i landet i 1808, hvor ti efterladte rideheste tilgik stutieriet, bar frugt.⁷⁵ Hvad gjorde man så? Man nedsatte en kommission. Man gjorde nogle sidste forsøg på at genoprette bestanden af den gamle hestetype: i 1816 var der 94 hopper: 8 blåskimlede, 16 sorte fordelt på to stod, 28 røde fordelt på to stod, 14 brune, 14 hvide, 14 grå. Ved Wienerkongressen 1815 havde man tilbyttet sig to hingste og 15 hopper fra Lipizza, og der var dannet et sort og et gråt stod. I 1818 købtes en rød orientalsk hingst – en helt anden type hest end den danske.⁷⁶ Stutieriet havde ikke sluppet farveavlen og rummede en skøn blanding af forskellige hestetyper man i modsætning til før ikke rigtig vidste hvad man skulle stille op med – det var den rene stilforvirring. Viborg blev tillagt en stor del af skylden for den tids fadæser, men han var jo netop ikke særlig radikal i sit valg af heste til indkrydsning (spanske og polske), og han har heller ikke stået alene om tingene.

På dette tidspunkt var stutieriet kommet ud på et sidespor. Fra 1824, efter Viborgs død, begyndte man at eksperimentere med fuldblod. Men sygdomme og kastninger kastede stadig deres skygge over stutieriet, og den slunkne statskasse satte også begrænsninger, så man stadig ikke kunne få købt virkelig godt hestemateriale. Konjunkturerne var imod stutieriet, og tidsånden ligeså: i et Europa med revolutioner og nye tanker ville folk have de store og dyre stutierikolusser væk eller i hvert fald indskrænket. Man turde heller ikke satse nok på fuldblodet og de nye tider. Det gik ned ad bakke, og der var ikke råd eller handlekraft til at trække stutieriet op igen.

Det kongelige danske stutieri fik sin

officielle dødsdom i en kongelig stadfæstelse den 26. oktober 1840:

*At stutтерiet skal betragtes som et stamstutteri for fuldblodsheste; at disses antal skal være 3-4 fuldblodshingste og indtil 16 følhopper; at hingstene skal være af fortrinligt blod og af den skønhed og styrke at de egner sig til at forædle landets heste, og bliver passende springpenge at bestemme for deres brug til privates hopper; at hopperne ligeledes skal være udmærket store og stærke af bygning; **at remonteringen til den kongelige stald ophører** (min fremhævning); at det hvidfødte stutteri bestemmes til 1 a 2 hingste og 5 a 6 hopper foruden afkom; at 2 a 3 hingste af den ældre race beholdes til at bedække landhopper i omegnen; og at alle øvrige heste bortsælges ved offentlig auktion.⁷⁷*

Her var det hæderkronede stutteris dage som kongeligt stutteri forbi. En epoke sluttede, men det var næppe alle der begræd det – slet ikke bønderne på egnen der nu endelig slap for at gøre høhoveri for stutтерiet.

Afslutning

Når man ser på avlen før og under enevælden, er det altså kun ved første øjekast at det ser ud som om stutтерiet er blevet drevet efter forskellige principper. Ved nærmere eftersyn har der vist sig at være mange henvisninger til målet med den kongelige hesteavl før enevælden, for stoddene var i vidt omfang delt ind efter type alt efter hvad hestene skulle bruges til. Og det er tydeligt at farveavlen ikke er noget man først begyndte på i Danmark i forbindelse med farveinddeling af stodhestene efter 1660 – længe før var

der grå og brune stod i det kongelige stutteri. Heller ikke påstanden om at man udskiftede hingstene i flæng, holder stik. I de gamle stodbøger er der adskillige beskelere der går igen år efter år. Sådan kørte stutтерiet dengang, og sådan blev det fortsat drevet langt ind i 1700-tallet, trods farveopdelingen. En ændring i brugen af hingste kommer først midt i det 18. århundrede, da stutтерiets nedtur begynder.

Naturligvis ligner den åbenlyse kurs mod avl efter farver der kom efter enevælden, en anderledes klar kurs, idet den omfattede alle stutтерihestene. Farven blev også det væsentligste kriterium for avlshingstene. En tid gik det godt, men på grund af indavl og trange forhold for hestene i det hastigt voksende stutтерi der skulle levere flere og flere heste til de kongelige stalde, kom man ind på en skæv kurs. Og det faktum at der blev satset så kraftigt på netop farven gjorde at man glemte at se på dyrenes øvrige egenskaber – netop her ligger nok forskellen mellem Christian IV's stutтерi, der efter alle udsagn at dømme leverede sunde dyr, og enevældens mere og mere svagelige individer.

Før der er jo ikke tale om radikale ændringer i det hestemateriale man benyttede: der blev holdt fast ved spanske og polske heste. Alligevel blev resultaterne forskellige – men det er altså først langt op i 1700-tallet at man kan se en klar forskel i stutтерiets drift i forhold til tiden før enevælden. Helt op til midten af det 18. århundrede kører stutтерiet videre som det altid har gjort.

Men man bemærker at der med tiden dukker flere og flere halv- og hel-søskende op blandt avlshestene i stambøgerne, og det er disse heste, opavlet fra farveavlens start, der er stamheste til den bestand der stod i stutтерiets vange og stalde, da problemerne begyndte at melde sig. Der er ingen tvivl om at indavl gjorde dyrene svagere og

nedsatte deres avlsevne og modstandskraft mod sygdomme. Men hvorfor lykkedes det så ikke at få bestanden på fode igen; man begyndte jo at krydse i slutningen af 1700-tallet? Svaret findes nok hos stutтеріets ledelse, der ikke var konsekvent nok. Man var, trods alle forsikringer om krydsningsavlens fortræffeligheder, ikke parat til at sige avlen efter farver definitivt farvel. Derfor stod stutтеріet i stampe i årtier, og de tiltag der startede med Struensees spørgsmål til Rentekammeret i 1771, blev altid mødt af modtiltag af forsigtige eller reaktionære direktionsmedlemmer, der så igen bragte tingene tilbage til status quo. Og man forstår deres forsigtighed. Hen mod slutningen af stutтеріets levetid, efter Napoleonskrigene, var landets økonomi selvsagt ikke til de store radikale indgreb stutтеріet ville have krævet, så da var det for sent. Men der var heller ikke nogen der var parat til at træffe beslutningen tidligere.

Således endte altså et fænomen i Danmarks historie efter en næsten hundrede år lang nedtur der startede i det små i midten af 1700-tallet og kulminerede efter Napoleonskrigene.

Noter:

1. Rigsarkivet, Danske Kancelli B.164.VIII.
2. Rigsarkivet, Rentekammeret 441.51-54.
3. K. Hansen: *Det Danske Landbrugs Historie 3, Husdyrbruget*, 1924-1932, s. 216.
4. Emilie Andersen: *Malmøkbømanden Ditlev Enbeck og hans regnskabsbog. Et bidrag til Danmarks handelshistorie i det 16. århundrede*, 1954, s. 200, 238, 250, 253.
5. *Frederiksborghesten og det Kgl. Frederiksborgske Stutteri*, udg. af Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, 1981, s. 26.
6. Georg Friedrich von Löhneysen: *Della Cavallaria*, Rembling 1609, s. 57.
7. Sst., s. 58.
8. Carl Trock: *Heste- og Ponyavl*, 1986, s. 14.
9. Jan Steenberg: *Christian IVs Frederiksborg*, 1950, s. 103.
10. Bodil Wamberg: *Christian IV – en mand under indflydelse*, 1994, s. 245.
11. H. & B. Dossenbach: *The Noble Horse*, New York 1987, s. 144.
12. Barclay: *The Role of the Horse in Man's Culture*, London 1980, s. 141.
13. Dossenbach: *The Noble Horse* (se note 11), s. 149.
14. Löhneysen: *Della Cavallaria* (se note 6), s. 10.
15. J. Jensen: *Det Kgl. Frederiksborgske Stutteris Historie fra dets første Oprindelse til dets Opløsning 1840*, Landboskrifter udg. af Det kgl. danske Landhusholdningsselskab, Nr. 20, 1910, s. 296.
16. *Christiansborg Slot*, red. Kristian Hvidt m.fl., 1975, s. 88.
17. Emil Marquard, udg.: *Kongelige Kammerregnskaber fra Frederik III.s og Christian V.s Tid*, 1918, s. 88, 122.
18. Sst., s. 371.
19. *Christiansborg Slot* (se note 16), s. 138, 211.
20. Jensen: *Det Kgl. Frederiksborgske Stutteri* (se note 15), s. 295.
21. *Christiansborg Slot* (se note 16), s. 95.
22. Sst., s. 138.
23. Nogle af disse er trykt i Jensen: *Det Kgl. Frederiksborgske Stutteri* (se note 15).
24. Marquard: *Kongelige Kammerregnskaber* (se note 17), s. 222, 106.
25. *Christiansborg Slot* (se note 16), s. 333.
26. *Frederiksborghesten* (se note 5), s. 7, 28.
27. Löhneysen: *Della Cavallaria* (se note 6), s. 83-91.
28. *Frederiksborghesten* (se note 5), s. 29.
29. Danske Kancelli B.164.VIII, *Stutterisager*, s. 7.
30. *Frederiksborghesten* (se note 5), s. 11.
31. Jensen: *Det Kgl. Frederiksborgske Stutteri* (se note 15), s. 22.
32. *Kancelliets Brevbøger 1609-1615*, udg. L. Laursen, 1910, s. 690.
33. Hansen: *Det danske Landbrugs Historie 3* (se note 3), s. 9.
34. Jensen: *Det Kgl. Frederiksborgske Stutteri* (se note 15), s. 19-20.
35. De følgende oplysninger stammer fra Danske Kancelli B.164.VIII, *Stutterisager*.
36. Erik Nissen Viborg: *Bidrag til en historisk Udsigt over Danmarks Hesteavl*, 1800, s. 15.
37. *Kancelliets Brevbøger 1609-1615* (se note 32), s. 831.
38. Jensen: *Det Kgl. Frederiksborgske Stutteri* (se note 15), s. 129.
39. Hansen: *Det danske Landbrugs Historie 3* (se note 3), s. 198.
40. Einer Poulsen: *Hillerødsholm*, 1941, s. 10.
41. Viborg: *Bidrag* (se note 36), s. 18.
42. Jensen: *Det Kgl. Frederiksborgske Stutteri* (se note 15), s. 24-25.
43. Danske Kancelli B.164.VIII, *Stutterisager*, læg V.
44. Rentekammeret 441.51, *Indkomne breve og*

- diverse sager vedrørende de kongelige stalde og stutterier 1671-1839*, s. 2-5, 10-13.
45. Jensen: *Det Kgl. Frederiksborgske Stutteri* (se note 15), s. 26.
46. *Frederiksborghesten* (se note 5), s. 31.
47. *Christiansborg Slot* (se note 16), s. 122.
48. Michael Schäfer: *Berømte Hesteracer*, 1977, s. 106.
49. Jensen: *Det Kgl. Frederiksborgske Stutteri* (se note 15), s. 28.
50. Sst., s. 32.
51. Viborg: *Bidrag* (se note 36), s. 24-25.
52. Jensen: *Det Kgl. Frederiksborgske Stutteri* (se note 15), s. 37.
53. Viborg: *Bidrag* (se note 36), s. 25.
54. Rentekammeret 441.53, *Månedlige ekstrakter over Frederiksborg 1684-89*.
55. Rentekammeret 441.51, *Stutterioverinspektørens arkiv*.
56. Rentekammeret 441.53 (se note 54).
57. Rentekammeret 441.50, *Indkomne breve og diverse sager vedr. de kgl. stalde og stutterier, 1671-76, 1812, 1833, 1839*.
58. Jensen: *Det Kgl. Frederiksborgske Stutteri* (se note 15), s. 38.
59. Rentekammeret 441.50 (se note 57).
60. F.V.A. Prosch: *Uddrag af Frederiksborg Stutteris Aarbøger*, 1856, s. 11-19.
61. Sst., s. 10.
62. Jensen: *Det Kgl. Frederiksborgske Stutteri* (se note 15), s. 48, 42.
63. Sst., s. 46-47.
64. *Christiansborg Slot* (se note 16), s. 201.
65. *Frederiksborghesten* (se note 5), s. 11.
66. Hansen: *Det danske Landbrugs Historie 3* (se note 3), s. 204.
67. Sst.
68. Prosch: *Uddrag* (se note 60), især s. 12-19.
69. Jensen: *Det Kgl. Frederiksborgske Stutteri* (se note 15), s. 52, 55.
70. Sst., s. 53-56.
71. Sst., s. 59-60, 62, 64-65.
72. Sst., s. 67.
73. Prosch: *Uddrag* (se note 60), s. 104.
74. Jensen: *Det Kgl. Frederiksborgske Stutteri* (se note 15), s. 71, 74, 76.
75. Prosch: *Uddrag* (se note 60), s. 39.
76. Sst., s. 44.
77. Jensen: *Det Kgl. Frederiksborgske Stutteri* (se note 15), s. 117, 124.